

"מותר האדם מן הבהמה" - האין

על יסודות הפנטזיה לגיל רך

"כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל", אמר קהלת, (ג' יט). ואבי, שדברי קהלת לא נראו לו, היה אומר: יש מותר לאדם מן הבהמה והוא ה"אין"¹.

המילה "אין", בפסוק מקהלת, פרושה "לא קיים", או לחילופין ההפך מ"יש". הוספת ה' הידיעה (האין) הופכת את המילה "אין" למושג קיים, גם אם הוא מופשט ואין סופי. ה"אין" על פי פרוש זה מיצג את הקיום המצוי מעבר לחמשת החושים שבהם יצורים חיים תופסים את המציאות. קיום שהוא מעבר למקום ומעבר לשנות חייו של אדם. יש הבדל בין האדם לבין הבהמה והבדל זה מצוי ביכולתו של אדם להפליג עם החלום והדמיון, לשמר אותם ולהרחיב את גבולות המציאות.

היכולת להיכנס לעולם ה"אין", לשחק ולהשתעשע עם חומרים המצויים במחשבה בלבד, מתפתחת בגיל צעיר מאוד. יכולת זו הולכת וגדלה עם התפתחות החשיבה המופשטת, ושיאה במחשבה הפילוסופית.

על יצירות ספרותיות העוזרות לפתח את היכולת להשתעשע עם ה"אין" בגיל צעיר, וליהנות מהפנטזיה, כדי להבין טוב יותר את המציאות ולהעשיר אותה, ידון מאמר זה.

---

1. עד היום איני יודעת אם היה זה רעיון שלו או שהוא שמע זאת ממי שהוא אחר. מכל מקום, חיפושי אחר המקור לא צלחו.

בספרו "משתיים עד חמש – ההתפתחות הלשונית של ילדים"², בפרק "דברים שאינם מתקבלים על הדעת" מספר הסופר קורנאי צ'וקובסקי:

"קבלתי מכתב בנוסח זה: 'בוש לך צוקובסקי לבלבל את ראשיהם של ילדים בכל מיני שטויות כגון, שעל העצים צומחות נעליים. קראנו בהתמרמרות בספרון שלך שורות דמיוניות אלה: צפרדעים בשמים מעופפות, דגים בשדה מטיילים, עכברים חתול תפסו – במלכודת אותו כיסו. מדוע אתה מעוות עובדות ריאליות? הילדים זקוקים לידע ולא לדמיונות [...]"', על כך ענה צ'וקובסקי: "[...] העניין הוא לא בי ולא בחרוזי האומללים, אלא בשאלה הגדולה על עקרונות קריאתו של הילד, שאין לקבוע אותם רק לאור 'ההיגיון הבריאי', היום יומי, כי 'ההיגיון הבריאי' היה תמיד אויבה של כל אמת מדעית תיאורטית. [...] דווקא החינוך הריאליסטי עשוי להיות מעוניין בשירים מסוג שכזה, כי כך בנוי הילד: בשנותיו הראשונות יכולים אנו לטעת בו ריאליות לא רק בדרך היכרות עם העולם המקיף אותו, אלא גם בעזרת הדמיון".³ "כשאני מתחיל לקרוא לפעוטות על עץ הפלא המצמיח נעליים, יודע אני מראש, שהם יודיעו לי בלהט גדול, שאין עצים כאלה, שנעלים מייצרים כך וכך וקונים אותם שם או שם. הבלותה זו משעשעת אותם כל-כך, דווקא משום שקל להכחיש אותה והוויכוח הופך למשחק, אשר בעזרתו בוחנים פעוטות את עצמם."⁴

צ'וקובסקי יוצא חוצץ נגד הניסיונות שנעשו "על ידי מחנכים, כביכול, של כל ארצות העולם במשך דורות רבים לבער את עולם הדמיון והמשחק מספרי הילדים. זאת, בהתאם למגמה להיצמד למדעי, לריאליסטי ולחינוכי". אך בעיקר גרמה לו חלחלה ה"עריכה" של הספרות העממית שנעשתה בהתאם למגמה זו. הוא מביא כדוגמה את העריכה שנעשתה לספר "אימא אווזה" - שבו נאספו חידודים עממיים, חידות, מהתלות וחרוזים אחרים לילדים – עריכה, שהתאימה את הטקסטים ל"שכל

---

2. צ'וקובסקי קורנאי, (מרוסית: דויזה קרול) משתיים עד חמש, ההתפתחות הלשונית של ילדים, ספרית פועלים, 1985

3. שם עמ' 87

4. שם עמ' 103

הבריא" הנדרש לילדים. "מצאתי – כותב צ'וקבסקי על המהדורה שהגיעה לידיו – שהחרוזים השובביים ביותר הוחלקו ולוקקו כך, עד שהם דומים למזמורים כנסייתיים של יום ראשון. היה-דידל, דידלי המפורסם בדבר פרה שקיפצה מעל הירח, והכלב שפרץ בצחוק בני אדם, שונה על ידי קוואקר בעל 'שכל בריא' באופן זה: הכלב אינו צוחק, אלא נובח והפרה אינה מקפצת מעל לירח, אלא מתחת לירח – למטה, בשדה⁵. שונו רק מלים מספר, ויצא ספר הגיוני, ורק חסרון אחד לו לספר והוא – ששום מכות לא יאלצו את הילד לאהוב ספר זה ולשיר את הטקסט שלו. ואילו הספר המקורי, המושמץ והנרדף קיים כבר ארבע מאות שנה ויתקיים עוד אלף שנה, כי הוא מתאים לשיטות שבהם מחזק הילד את עצמו בלומדו את היחסים שבין אובייקטים"⁶

הספר "אימא אווזה"⁷ - אותו נותן צ'וקבסקי כדוגמה ליצירות ה"להד"ם" - מקורו בשירי הפולקלור המוקדמים ביותר לילדים והוא ספר אקלקטי הן מבחינת מגוון הז'אנרים המיוצגים בו והן מבחינת קהל היעד. יש בו מצד אחד יצירות המתאימות לכל גיל, (בעיקר בעזרת האיורים הנפלאים של ארנולד לובל המחזקים את היסוד הפלאי והמלאים דמיון והומור), כמו לדוגמה השיר שצ'וקבסקי מצטט בספרו:

אמא אווזה ומי זה על גבה?
למרומים מעופפת אורח פורח
ברוח העזה עלה ותפס לו
כנפים מנפנפת טיסה לירח

8

מאידך, מרבית השירים בספר "אימא אווזה"⁹, הם שירים המבוססים על "חכמת חיים" ערמומית ובוגרת (גם כשהיא תמימה) ועל דמיון המתחמק

---

5. ובנוסף האנגלי: Hey diddle, diddle/ the cat and the fiddle/ the cow jumped over the moon/ the little dog lauged/ to see such sport,/ and the dish ran away with the spoon (מתוך "ספר שירי אימא אווזה" מודן, 1986)

6. שם, עמ' 108

7. על מקור הספר וגלגוליו ראה, אורי סלע, ב"ספר שירי אימא אווזה", מודן, 1986, עמ'

8. ספר שירי אמא אווזה, נוסח עברי: אורי סלע, מודן, 1986. (איורים: ארנולד לובל.

9. מתוך דבריו של מתרגם הספר, אורי סלע, על תהליך התגבשות הקובץ למהדורתו הנוכחית.

מכל ריסון. כשעברתי שוב על הספר, לפני כתיבת מאמר זה, גיליתי להפתעתי, שה"טיסה לירח" או "הקפיצה מעל הירח"¹⁰ הם מהמוטיבים הפנטסטיים הבודדים באסופת השירים שכונסה בספר. וגם מוטיבים אלה מופיעים, בדרך כלל, או כאחד הפריטים בתוך שיר הבנוי כרשימה של תופעות דמיוניות, או כסיפור בדיחה.¹¹ אי לכך, חשוב להדגיש, שצ'וקובסקי בדבריו מציג עיקרון ולא ספר. העיקרון הוא שהדמיון והריאליה שזורים זה בזה, מזינים זה את זה ומתפתחים יחד ככל שהילד עולה בגיל ומרחיב את גבולות התנסויותיו.

הדגשת החשיבות של יצירות ה"נונסנס" והלהד"ם" (לא היו דברים מעולם) להתפתחות הילד, והצגת הניסיון לעקר את יצירות הפולקלור על מנת להתאימם לילדים כמגוחכת, השפיעו רבות על תורת ספרות הילדים בארץ בשנות החמישים והשישים, כפי שהשפיעו עליה גם כל עקרונות הכתיבה לילדים אשר נוסחו בספר "משתיים עד חמש, ההתפתחות הלשונית של ילדים".

לאה גולדברג ומרים ילן שטקליס - מראשוני ספרות הילדים העברית – הכירו את משנתו ויצירתו של צ'וקובסקי, וכל אחת מהן שלמה מס ביצירתה לדגם הנונסנס המומלץ. לאה גולדברג בחרה לתרגם ולעבד את השיר "פלא עץ" של צ'וקובסקי, אך היא הוסיפה לכותרת את ההגדרה: "חרוזי בדיחה", כדי להכניס את הקורא לאווירה הנכונה:

פלא עץ (חרוזי בדיחה)?

על ראשו של דוד יצחק/ ארנבות ערכו משחק,/ בתופסת שחקו,/ אצו רצו, צחקו./ ועל שיח שושנים/ קן בנו לויתנים,/ בספינה הפליג השור/ וענן על הר תבור. וצמחו ביער- עד/ פטריות של שוקולד./ ואצלנו

---

10. בשיר: " Hey diddle , diddle/ The cat and the fiddle/the cat jumped over the moon/ - The little dog laughed/ To see such sport/ and the dish ran away with the spoon" שם, בפרולוג של אורי סלע.
11. כמו: "מעשה בזקנה שישבה לה בסל/ וטסה אתו לשמים אל על/ גבוה גבוה מעל לענן, / נושאת בידה מטאטא לא קטן. / זקנה! לה קראתי, 'מדוע פתאום/ תפסת מטאטא ועלית למרום?"/ 'את כל השמים', ענתה, 'עסק ביש, / צריך לנקות מקורי עכביש'. (שם)

12. לאה גולדברג, מה עושות האילות, ספרית פועלים/אנקורים, 1957 עמ' 84,

בגינה/ הנה פלא – תאנה, /פלא-פלא-פלא עץ, / אלף פלא עד אין קץ. / לא עלים עליו צמחו, / לא פרחים עליו פרחו, / עץ גדול עד לב שמים, / הוא מצמיח נעלים! / נעלים, ערדלים, / מגפים וגרבים, / פלא-פלא- פלא עץ, / אלף פלא עד אין קץ!.

במכתב לקוראיה בפתיחה לספר ידידי מרחוב ארנון¹³ עונה לאה גולדברג על השאלה החוזרת ונשנית במכתבי ילדי אליה, "האם זה היה באמת?": "כשסופר כותב, כותב הוא על דברים שהיו ושלא היו, כי לכתוב ספרים פירושו של דבר לדעת להמציא סיפורים על אנשים שלא היו ועל מעשים שלא היו, אבל להמציא אותם כך שהקורא יאמין שהיו באמת[...]" דברים אלה מתייחסים לאמינות בסיפור הריאלי, אך כשמדובר בדמיון חורג היא דואגת לתלות שלט, על מנת להכניס את הקורא למשחק הדמיוני, לפני השאלה, "האם זה היה באמת?".

מרים ילן שטקליס, גם היא השתמשה במוטיב של "עץ הפלא" שמצמיח נעלים, גם היא, ליתר בטחון, מיידעת את הקורא מראש שלפניו שיר דמיוני, זאת באמצעות הכותרת של השיר (שהיא קונוטציה לביטוי: "לא דובים ולא יער"), ובנוסף (ליתר ביטחון) היא בנתה למשחק מעין מסגרת של סיפור אותו מספרת "דודתי המפוזרה" שהיא כמובן מספר לא מהימן:

לא פילים ולא עץ¹⁴
דודתי מפוזרה, / לי סיפור כזה ספרה: / בין אי-שם ובין הלום, / בין אמת ובין חלום, / שביל ארוך-קצר נוהר, / ממהר-זוהר-זוהר. / ובשביל ההוא טיילתי, / בשמים הסתכלתי, / והשביל עמי טייל, / עש וחש והתפתל... / ופרת-משה-רבנו / אצה-טסה לפנינו. / ולפתע – במדבר / על רגליו עומד לו הר. / לא ראיתי מעולם / הר בן-הר כה מחוכם! / צד אחד גדול כמו בית, / צד אחד קטן כזית! / על ההר עומד גמד, / עץ גדול מחזיק ביד. / על העץ ההוא גדלים - / אלף אלפים פילים! / אלף אלפים ביחד, / הם פורחים, גדלים בנחת, / אלף אלפים פילים - / גם קטנים וגם גדולים. / בא הערב, בא הליל, אפרפר, ערום ולך – וקפץ! חטף העץ! / ופתח בסעודה: / בלא לומר לא הא, לא דא, / בלא לומר מילה רעה - / לא השאיר אף שערה.

שירי ה"להד"ם" של מרים ילן ולאה גולדברג (שהיו למעשה יותר שירי נוסחה) לא נקלטו בספרות הילדים העברית, כמו יצירות אחרות שלהן, אך

13 . ספרית פועלים, 1974, עמ' 5.

14 . מרים ילן שטקליס, בחלומי, דביר תל-אביב, תשכ"ג, עמ' 11

הרעיון עצמו, בהתאמה מוצלחת יותר לגיל הרך, התפתח וזכה לפופולריות בלתי רגילה, שנים רבות אחר כך, בלבוש הקליל של ה"שטוזים" (שטויות בחרוזים) של דתיה בן דור.

הסוגה "חרוזי בדיחה"¹⁵ או בשמותיה האחרים: "להד"ס" (לא היו דברים מעולם), "פלאי פלאים". או "לא דובים ולא יער" נוגעת בשולי עולם ה"פנטסיה". המשותף לשתי הסוגות הוא שבשתיהן יש תופעות שאינן מחויבות לחוקי המציאות. אולם עולם ה"להד"ס" הוא סוג של משחק ידע - המבוסס על "כן ו"לא" - והעולם הרגשי העמוק לא משתתף בו, ואילו הפנטסיה היא עולם המבוסס על הזיה רגשית, או שאיפה שאין לה יסוד להתגשם, ובדרך כלל אין לה גם "תיקון".

המשחק הדמיוני ועולם ההזיה היו קרובים יותר לליבן של המשוררות מרים ילן שטקליס ולאה גולדברג, מאשר סוגת "חרוזי הבדיחה", ולעיצובו של עולם ההזיה והמשחק הדמיוני ביצירתן הייתה תרומה מכרעת להתפתחות ספרות הילדים בארץ. "ידידי טנטון"¹⁶ בשיר של מרים ילן (ש"איש עוד לא ראה אותו/ ואיש עוד לא שמע אותו-/ לא אמא ולא אבא, / לא סבתא ולא סבא. / והוא שלי, והוא - בסוד. / והוא כולו קטון מאוד, / והוא נחבא בכף ידי [...])", ו"הילד הרע"¹⁷ - של לאה גולדברג ("שנכנס לי בפנים [...]) בלי כל אזהרה") - מייצגים את המשחק עם דמות דמיונית - שהיא בדרך כלל התשליל של הילד המשחק - אשר בעזרתה בוחן הילד את מקומו ותפקודו במציאות. בשירים הנ"ל מגדיר הילד מחדש, בעזרת הדמות הדמיונית, את הכינוי "ילד רע"¹⁸.

ילדים צעירים משחקים משחקים דמיוניים באופן טבעי, הם נכנסים ל"תפקיד" בכל מאודם, והם מצפים שגם הסביבה הטבעית שלהם תשתף

---

16. דבר לילדים 23.239, כרך ו' חו' 19 ע' 12. וכן בשיר הגד, דביר, 1957.
17. לאה גולדברג, צריך קטן, ספרית פועלים, 1959. (גם שיר זה פורסם תחילה בדבר לילדים)
18. לגבי הפונקציה החינוכית של משחק זה ביצירות ספרותיות, ראה, אלמוג, תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן שטקליס לילדים, פרק ג', עמ' 25, דני ספרים, 1995.

איתם פעולה. ביצירתה של מרים ילן שטקליס "האוניה"¹⁹ מעוצב משחק דמיוני שמשתתפים בו אמנם יותר דמויות אך לעולם ההזיה רק הילד נסחף, ואילו המשתתפים האחרים אינם מבינים את חוקי המשחק, או שפשוט אינם רוצים להשתתף במשחק הדמיוני. הם מפרשים את התנהגות הילד מחוץ לקונטקסט המשחק ואז נוצר קונפליקט:

"[...] אוניה בניתי לי על הגזוזטרה. והיתה האוניה יפה כל-כך! / כי שולחן שבור מן המטבח, / וגם מחצלת היו לי שם! / והמחצלת היתה הים. / [...] אך לפתע קם הרוח - / רוח סערה [...] והרוח העז מתחצף מתחצף - / והליל שחור, והליל עצב - / והנה - האויב / מתקרב! [...] ופתאום באו רגלים / נכנסו אל תוך המים, / ועל הרגלים דוד, / אז כעסתי מאוד! / [...] ופה אצלי, / פה, בים שלי / לא שמעו בקולי / ועברו הרגלים / בתוך המים - / והרבצתי להן אחת ושתיים, / כי אני רב חובל, והייתי מוכרח... / אך אמא אמרה אל הדוד: תסלח! / דני שלי ילד רע, / אמא אמרה... / ולא ידעה כי אינני דני, / כי אם רב חובל אני! / וכי אסור לדרוך במים / ברגלים / עת סערה... /- / ואינני ילד רע..."

ה"חלום" הוא יסוד המשותף לעולם ה"להדם" ולעולם הפנטזיה, אולם יש להבחין בין המושג "חלום", כהיפוכה של מציאות - כמצב זמני של שינה – אשר ההתעוררות ממנו מחזירה את הכול לתיקנו, והוא אופייני לסיפור בגיל הרך, לבין עולם "החלום" בעולם מקביל, שבו חוקי המציאות מתבטלים, יש לו חיים משל עצמו, והוא מצוי בספרות לגיל בוגר יותר.

המושג "חלומות", לדוגמה, במשפט "הכול ראיתי בחלומות", בשיר "לא יאומן כי יסופר"²⁰, מייצג תופעות שאינן יכולות להתקיים במציאות היום יומית, אך המציאות היא אבן הבוחן של התופעה:

מי ראה עפרון בעצמו על ניר מקשקש? / וחמורון / מי ראה, / עם זנבות ארבעה / ואחזניים שש? / ומי ראה גמל לץ / נח על ערסל / בין עץ לעץ? / בעין אחת קורץ וממצמץ / וסוכרייה על מקל מוצץ? / מי ראה ברז שותה מספל מים, / וגשם עולה מן הארץ לשמיים? / [...] אכן מוזר, / הפלא ופלא, / אך אני ראה ראיתי את / כל אלה וגם עוד! / כיצד, / ואיך? / טוב, / אגלה הסוד: / הכול ראיתי בחלומות!

לעומת זאת, קיים המושג "לראות בחלום", המייצג תופעה המתרחשת במקביל למציאות. ה"חלום", כמייצג עולם מקביל, הוא כבר מימד

19 . מרים ילן שטקליס, בחלומי, דביר תל-אביב, תשכ"ג, עמ' 36
20 . ע. הלל. בוקר טוב, הקבוץ המאוחד, 1973.

שהכניסה אליו דורשת הבנה מהמעלה השנייה. בנקודה זו אני חושבת שגם צ'וקובסקי היה מסכים שההפלגה מ"עולם האפס" ל"עולמות אחרים" יכולה להיעשות רק כ"שעולם האפס" מעוגן בביטחון בתודעה, בדיוק כמו שההיפוך או השיבוש מחייבים את הידעה. בעולם האשליה אין "אמת" ו"שקר", אך הוא יכול להוליך שולל את אלה שעדיין לא בשלים להפלגה. מבחינה זו אין הבדל בין ילד רך וחסר ניסיון לבין בוגר שתמונת המציאות מעורערת אצלו, והוא מפליג בדמיון כדי להינתק מהמציאות. הפלגה מרצון²¹ לעולמות קסומים, אם כן, מותרת רק כשהקיום – בו בזמן – של העולם המציאותי מצוי בתודעה. עקרון זה הוא המפתח לכניסה בלתי מסוכנת לעולם החלומות.

בהשפעת תכניות הטלוויזיה לילדים שהכניסו את המפלצות והחוצנים הביתה והפכו אותם ליצורים אנושיים, מרגישים וחושבים, השתלבו יצורים דמיוניים גם במסגרת הספרות לגיל הרך (ולא מדובר על מעשיות או לאגדות). סיפורים אלה עדיין נכללים במסגרת הספרות הריאליסטית - כי התופעות המתוארות בהם לקוחות מן המציאות הילדית היום יומית - אך הם פתחו את הסדק בדלת להכנסתם של יצורים שלא מן העולם הזה למציאות היום יומית, ויצרו את המפתח לעולם הדמיוני המקביל, אליו יחשפו הילדים בהדרגה.

ההגדרה של סוגת הפנטסיה היא מאוד רחבה. היא כורכת יחד את הפלא, הקסם, הבדיה והחלום, ולמעשה את כל ה"סוגות" שהמציאות בהם אינה מחויבת לחוקי המציאות. המושג פנטסיה בתפקודו כז'אנר ספרותי, טלוויזיוני או קולנועי הוא מושג הכולל בתוכו אגדות, פולקלור, מיתוסים ומיתולוגיה.

עולם הפנטסיה מבוסס על החיים על כדור הארץ, אך חוקיו אינם חייבים להתבסס על חוקי הפיזיקה הקיימים כאן, אם כי תמיד אלה חוקים

---

21. על הכניסה מרצון לעולם המשחק הדמיוני, ובעיקר על הספר הדרך בקופסת השעון (גיין קריג, עם עובד, 1962), ראה, אלמוג, הסיפור כמשחק, מעגלי קריאה, אוניברסיטת חיפה המרכז לספרות ילדים, 1980, חוב' 8, עמ' 123.

שלמים ומוגדרים היוצרים עולם ומלואו.²² אי לכך, הכניסה לעולם הפנטזיה מחייב את הכרת הכללים ומישור הפעולה של הז'אנר. ככל שרמת ההפשטה של הנמען נמוכה יותר, כך הוא זקוק ליותר קישורים הממקמים את ההתרחשות במקום ובזמן.²³ אם בשלב הראשון, זקוק הפעוט באופן מידי ל"תיקון" בפועל של המציאות המשתבשת בעזרת ה"כך ולא כך", הרי שבהמשך "תיקון" זה מתרחש רק בהכרתו של הקורא.

היכולת להפליג על כנפי הדמיון היא יכולת אינטלקטואלית שהמאפיין הראשי שלה, כאמור, הוא המודעות בעת ההפלגה, לשני העולמות – המציאותי והפנטסטי – ולחוקים הפועלים בהם.

את כל תתי הסוגות, הנכללים בהגדרה של ז'אנר הפנטזיה, ניתן לחלק לשתי קבוצות. האחת היא הקבוצה של האגדות, הפולקלור, המיתוסים והמיתולוגיה, שהמאפיין המרכזי שלהם הוא העלילה הליניארית, יחסי כוחות פשוטים, דמויות חד ממדיות (טובים ורעים) ומוסר השכל. ה"חלום" בקבוצה זו הוא הגשמה של כיסופים, ומשאלות לב לעוף לעולם טוב ושמח יותר, או במילות השיר להיות "איש כנף"²⁴ :

"איש כנף, איש כנף, / להיכן אתה עף? / אני עף אל עולם / מרוחק ונכסף, / אל הרי החלום, / אל ארצות השמחה, / איש כנף, למה לא / תקחני עמך?"

הגשמת החלום בקבוצה הנ"ל, נעשית על ידי יצורים דמיוניים (גמדים, מכשפות, פיות וכיוצ"ב), בעזרת מכשירי פלא (כובע קסמים, מקל קסמים וכיוצ"ב), או בעזרת כוחות ששואב הגיבור מתוכו מכוח רצונו לעזור, לשנות. מרבית היצירות לילדים בקבוצה זו – גם העממיות וגם החדשות - מעוצבות כ"סיפורים", שהעלילה בהן אמנם מתרחשת בעולם מקביל, אך יש להן מוסר השכל והקבלה בעולם המעשה. על קבוצה זו נכתב רבות ולא אתעכב עליה במאמר זה.

---

22. ראה גם: <http://he.wikipedia.org/wiki/> ויקיפדיה, האינציקלופדיה החופשית.
23. על נושא זה ראה: אלמוג, ברנד; ז'אנרים בסיפורת לילדים, מכון מופ"ת מחקר ופיתוח תכניות בהכשרת עובדי הוראה, תשנ"ו, עמ' 49.
24. ספר שירי אמא אווזה, נוסח עברי: אורי סלע, מודן, 1986. (איורים: ארנולד לובל.)

היצירות המשתייכות לקבוצת הפנטזיה השנייה שהיא חדשה בספרות הילדים, מאופיינות בכך שהגשמת החלום בהן נעשית בעזרת ההפלגה למחוזות התודעה. ה"חלום" בסוגה זו, הוא "קרוע", אינו לינארי, ואנו מתחברים אליו ברמה האסוציאטיבית. ה"חלום" הספרותי בסוגה זו דומה לחלום האמיתי, שהוא מרפרף ולעתים חסר פשר ונזקק לפותר חלומות כדי להבינו.

אחד הניסיונות המעניינים בספרות הילדים לגיל הרך, שבו יש ניסיון למתוח את החלום לתוך המציאות עד לקצה הגבול האפשרי – מבחינת גיל הילדים - הוא ספרו של דוד גרוסמן: "איתמר מטפס על קירות". אמנם גם בספריו האחרים של גרוסמן יש גלישה של החלום והדמיון לתוך המציאות, (כמו בנית מלכודת לתפיסת השד המטריד את הגיבור בלילה - בספר "איתמר ציד החלומות"²⁵ - או שימוש בכובע ובמילת קסם כדי להפוך את האב הטרוד לחיות משונות - בספר "איתמר וכובע הקסמים"). אולם, כל הספרים האחרים בנויים משלושה מישורי פעולה עם הפרדה ברורה ביניהם. בפתחה מוצגת הבעיה של הגיבור - המצויה במישור הרגשי – בהמשך יש תהליך לקראת פיתרון - המצוי במישור של משחקי "כאילו" דמיוניים - ולבסוף הפתרון המצוי במישור הפסיכולוגי בקומה השנייה של הסיפור. לעומת זאת בספר "איתמר מטפס על קירות", יש מעבר חופשי ממישור פעולה אחד למשנהו, וההתרחשות נעה בין ערות להזיה. התמונה הראשונה בסיפור היא תמונת השכבה רגילה שבסופה נשאר איתמר לבד במיטה. איתמר שלא מצליח להירדם מתבונן בשלושת התמונות התלויות בחדרו והוזה. בתמונה אחת, יש רכבת ארוכה עם קטר ירוק ומן הקרונות מציצים אנשים וחיות. בתמונה השנייה מצוירת ילדה מעיפה עפיפון גדול בשמים. עולם התמונות אינו זר לאיתמר, הוא ואבא אפילו נתנו לילדה המעיפה את העפיפון שם מצחיק, אוצקי פוצקי. גם על

התמונה השלישית, שהיא תמונת יער ובו גרים שני אריות גדולים הם שוחחו: "אבל אין שם ילד, אולי בגלל זה נראים האריות עצובים". הזיה מוקדמת זו ממשיכה להתפתח כאשר איתמר נשאר לבד בחדרו. מרגע שאבא סגר את הדלת משתנים בדמיונו של איתמר חוקי המציאות. "לאט לאט ובלי להשמיע שום קול הוא מתחיל ללכת על הקיר" ונכנס לתמונה הראשונה. מתחת לעץ תמר הוא ראה את שני האריות יושבים ובוכים. לשאלתו של איתמר: למה אתם בוכים? הם ענו: "הילד שלנו נעלם, אנחנו מאוד דואגים לו. לפני שלושה ימים עברה הרכבת, הילד שלנו רץ אחריה, קפץ לרכבת ואנחנו לא יודעים איפה הוא". הרכבת עם האריה הקטן מצויה בתמונה השנייה ליד מדף הספרים. איתמר מציע לאריות לגשת לתמונה השנייה ולקחת את ה"ילד" שלהם אבל האריות אומרים לו: "לא אנחנו לא יכולים לצאת מהמסגרת של התמונה. רק מי שהוא קטן מאוד כמו גור או ילד יכול לצאת מהמסגרת".

איתמר ש"הסוד" שלו - או במילים אחרות כוח הדמיון שלו - הוא יכולתו לטייל על קירות, נכנס לתמונה של הילדה עם העפיפון, מבטיח לה להפסיק לכנות אותה בכינויים שהיא לא אוהבת, ולקרוא לה רק בשמה שולמית. בתמורה היא נותנת לו את העפיפון בעזרתו הוא נכנס לתמונת הרכבת. שם קופץ האריה הקטן על העפיפון וחוזר לתמונת הוריו, המזכירים לו כמובן לא ללכת מהבית בלי רשות.

גם בתוך מסגרת ההזיה בונה איתמר מסגרת חוקים של אפשר ואי אפשר. העיקרון שבו רק ילד קטן או גור "יכול לצאת מהמסגרת" מזכירה את קביעתו של שלונסקי שעל כנפי הדמיון יכולים להמריא "רק שנים מאלף: תינוק ופיטן".²⁶

אם נבחן את העלילה נראה שמלבד האריה הקטן ואיתמר - שהם דמות מקבילה - לאף אחת מהדמויות המצוירות אין כוח או יכולת אל טבעית

---

26. אברהם שלונסקי, אני וטלי או ספר מארץ למה, בפרק: "משהו על העולם הגדול וכנפי הדמיון", עמ' 82, ספרית פועלים, 1974.

עצמאית. איתמר במקרה זה משחק עם הדמויות שבתמונה, כמו ילד במשחקי "כאילו" עם צעצועיו. במשחקים אלה יש לו יכולת בלתי מוגבלת לעצב ולשנות את העולם הרגשי והפיזי של הצעצועים שבידיו ואפילו כמו "רובין הוד" לבוא לעזרת הסובלים. ולבסוף, איתמר, שנכנס מבחירה למשחק הפנטזיה יוצא ממנו". הוא שכב והיה עייף מאוד. לפני שנרדם פקח לרגע את עיניו וראה שהאריות משכיבים לישון את האריה הקטן וכולם שמחו מאוד.

בקצה השני של עולם הפנטזיה בעיצובו של דוד גרוסמן נמצאת נורית זרחי, שהיא בין הסופרות הראשונות, ואולי היחידות, בספרות הילדים העברית שהרחיבה את גבולות הדמיון כמעט עד לגבול הקצה העליון שלו ושלבה ביצירתה את הז'אנר הפנטסטי בדגם של זרם התודעה, כמו לדוגמה בשיר: "כל לילה עולים".

כל לילה עולים²⁷

כל לילה עולים ממצולות הים/ סוסים פראים/ לרעות בעננים. / ועולים על גבם ילדים כחולים/ ולא עולה על גבם אני. / סוסים פראים, / קחו גם אותי אתכם למעלה, שאוכל להשתזף כחול בלבנה! / אבל הם לא לקחו אותי אתם, / אבל הלילה מה עשיתי? / נחבאתי לאחד מאחורי הגב, / וכשהם עלו מן המצולות למעלה, / נתליתי אני לו בזנב. / סוסים פראים, קחו גם אותי אתכם! / והם גילו לי, / ודאי / והם צחקו לי, / וגם הכוכבים והעננים / כי הייתי בשמים לבנה כמו טלאי. / טוב, אמרתי ונגשתי לרדת, / טוב, חזרתי ולא הספקתי להסב את פני. / והם עמדו והביטו בי לראות / איך מרפרפים פרפרים בעיני. / ופתאום ראיתי שהם חדלים לצחוק / ואומרים, הסוסים הפראים: אחרי הכל / אולי היא מתאימה באיזה אופן? / לפחות הבכי שלה כחול!

הדימויים שבשיר - כמו: "לרעות בעננים", "להשתזף כחול בלבנה!", "הייתי בשמים לבנה כמו טלאי", "לפחות הבכי שלה כחול!" - או התחביר בשיר - כמו: "ולא עולה על גבם אני.", "טוב, אמרתי ונגשתי לרדת", "והם עמדו והביטו בי לראות" - הם שבונים את חווית החלום הקרועה והבלתי ליניארית:

ההפלגה אינה ל"ארץ חלומות" אלא לתוך החלום, כדי לגלות את מחוזות התודעה שהם עמוקים ונסתרים ואנחנו מתחברים אליהם רק בעזרת האמפטיה והאסוציאציה.

ספריה של נורית זרחי לילדים מייצגים השתעשעות אין סופית בסוגות ספרותיות, אי לכך אין זה מקרה, שבבואי לחפש אחר מקורות הפנטסיה לילדים מצאתי אצלה מגוון רחב של יצירות המייצגות את הפולקלור הפנטסטי לסוגיו השונים. לדוגמה, השיר: "בין הזרמים המלוחים"²⁸ מייצג את הדגם של "לא יאומן כי יסופר":

בין הזרמים המלוחים/ בעומק מצולה/ דולפין אחד בלע/ עוגן חלוד, / צלצל, / והוא אכל/ טונה קונכיות פנינים, קופסא של סרדינים/ חרטום ספינה חלוד, / פטפון, מלח ודוד, / מפרש ודגל צי/ פנימה סחף' / עד שבקושי צף. / אך הוא המשיך:/ מצוף, / ארגז פלדה רקוע / אך זה – בפיו נשאר תקוע – רכבת חפצים מקצה זנבו עולה ללוע, / לא להקיא ולא לבלוע! / ואז למזלו זרם / אל פיו מפתח ים / פתח אותו כשער ענק, / את כל אוצרותיו / הדולפין ירק / וקל כמו נוצת עוף ים / שוב צלל צלילה/ התיז סילון אדיר אל על / ופתח בזלילה....

את עקבות המעשייה הפנטסטית, לדוגמה, מצאתי בשיר, היתה לי נעל²⁹:

היתה לי נעל רגילה, / הנעל יום אחד גדלה / הגיעה לי עד הסנטר, / גדלה כמו בית, כמו פסנתר, / התחילה לחלק פקודות: / "הביאי לי דברים", פקדה - / הייתי למשרתת נעל, / היה לי שפע עבודה. / ניתז עליה פעם מיץ, / אמרה, "תראי אני ארביץ." / "הייתי פה בהתחלה - / ורק אז באת", אמרתי לה. / ענתה: "מה שהיה – היה, אבל מה שעכשיו -/ זה שאני האדונית / ואת, גרדי לי את הגב." / בכיתי ועבר ענק: / "איזה מזל, אמר בקול, / שנים אני חפשתי נעל, / לרגל של בחור גדול." / מדד אותה, / ובדיוק במידתו היתה. / הנעל, בלי לומר מילה, / הלכה עם רגל הענק / לאן שהוא הולך אותה.

והשיר "קלפתי תפוז"³⁰, הוא שיר לירי עם מוטיבים פנטסטים.

קלפתי תפוז,
מצאתי בפנים –
כמו בתוך קן
ילד ישן,

הילד אמר:

28. נורית זרחי, פס על כל העיר, מסדה, 1975.

29. נורית זרחי, ישננה, כתר-לי, 1978.

30. נורית זרחי, ישננה, כתר-לי, 1978.

”את עשית פה חור,
תקני את הפלח,
נושב עלי קור.”

אמרתי רגע:
סליחה שלום.
ואת הפלחים
שמתי במקום.

ועד היום –
אם הוא לא הצטנן,
בתוך התפוז
ילד ישן.

עולם הפנטסיה ביצירתה של נורית זרחי מזמין דיון נרחב וצר המצע מכדי
להשתרע, על כן אסיים את דברי שוב מתוך הספר ”אימא אווזה”, שיש בו
נקודת מבט נוספת על ה”יאומן” ועל ה”בלתי יאומן” בחיינו על פני

האדמה :

בבית קטן בחניתה/ גרו שני אנשים: הוא והיא/ לו קראו יוחנן, לה – לוליטה./ זוג מצחיק ומשונה
להפליא,/ כי השנים ראו בעיניים,/ זה כל כך משונה ומוזר./ והשנים שמעו באוזניים,/ זה דבר בהחלט
לא-מוסבר.לשניהם גם צמחו צפורניים/ על כל אצבע ועל אגודל./ ושניהם לעסו בשיניים,/ מעשה
שאינו מקובל./ ולשנים היו גם רגלים/ שבהן הם היו מהלכים./ והיו לשניהם לחיים/ אדומות כמו
שני תפוחים./ ומספרים שראשם גם הצמיח/ רעמת תלתלים ושער/ ובחוטם יכלו להריח/ וזה לא יאומן
כי יסופר.